

ИСТРАЖИВАЊА

Проф. др Зоран Лакић

ПОЛОЖАЈ МАЊИНА У ВИШЕНАЦИОНАЛНИМ ДРЖАВНИМ ЗАЈЕДНИЦАМА (Искуства Југославије)

Сократ: Ја нисам грађанин ни Атине,
ни Грчке - већ сам грађанин свијета.

Савремена историја је увијек била под будним оком актуелне политике. За њу је интерес растао у складу са сложеношћу актуелних друштвених односа. Вршен је, по правилу, притисак на историографију да "шминка" историју; не ради прошлости, већ ради будућности. Политичари су били и иницијатори расправа, често су наметали методологију страну правилима науке, па су чак увлачили и политичку терминологију у анализе односа и извођење закључака. То рвање науке и политике присутно је свуда и увијек. Од научника - историчара зависило је хоће ли се одупријети дневнополитичким потребама. Али и још од много шта другог. Рецимо од доступности за коришћење релевантних архивских извора. Тај недостатак се осјећа и у приступу питању положаја националних мањина.

Ове констатације нијесу нове. Наука је, како видимо, тек сада реаговала на увијек актуелно питање о мањинама у вишенационалним државним заједницама - организацијом овог научног скупа и ангажовањем стручњака интердисциплинарног профила из земље и иностранства. Међу њима су и добри познаваоци положаја албанске мањине у Југославији, па је остала без посљедица смишљена апстиненција албанских стручњака за ово питање. Насупрот томе, политика се бави овим питањем већ више година, ако је судити по све учесталијим састанцима међустраничких лидера и међудржавних органа. Имам у виду конгрес демократских партија Балкана, који је одржан јуна 1991. године у Атини. На конгресу је констатовано да су "проблеми мањина кључ даљег развоја свих демократских процеса балканских земаља". Важна је, али не и доказана констатација "да шовинизам и национализам нису одлике Балкана". Најзад је за расправу и оцјена о потреби "ревизије комунистичке истине о националним мањинама". Евидентирана питања говоре о политичком приступу, који је увијек у ваннаучној функцији. Отуда и захтјев "за доношење заједничких прописа на којима би мањине биле заштићене од самозваних заштитника из других земаља који им углавном доносе невоље". (Политика, јун 1991).

Љета 1994. у Букурешту је под покровитељством савјета Европе одржан вишедневни скуп о националним мањинама. Констатовано је да је "проблем националних мањина чест извор неразумијевања, па и оштрих сукоба у земљама Централне Европе, што захтијева свестранију анализу његових историјских, политичких, културних и економских узрока". (В. Новости - 16. 09. 94).

У категорију ових и оваквих скупова и оцјена улоге мањина кроз историју спада и мишљење римског Папе које је изнио приликом посјете Загребу 1994. године. Апеловао је на ново приближавање балканских народа - "Хитно је и нужно сакупити све оно што уједињује - а то није мало, и тиме градити нове перспективе братске солидарности". Папа је указао да су народи на балканском простору "међу собом тако блиски - да се међусобно споразумијевате и разумијете више него што је то случај у осталим дјеловима Европе". Рекао је и ово: "Ако нам је Бог отац, онда сви ми јесмо и морамо бити браћа. Пре свих

разлика, пре сваког припадништва, пре сваке националности - постоји дубоко темељно јединство које уједињује свако људско створење". Коментар би био - лијепо речено, још љепше би по тим "принципима" ваљало живјети, али проблеми настају када се и ако се покушају спровести у пракси, могу ли да заживе. (Политика 13. 09. 94).

Најзад, да апострофирам билатералне разговоре о овом питању, вођене са Мађарском, Румунијом и Бугарском. За такав разговор, кажу са мјеродавног извора - све више су спремни и Албанија и Македонија. Са Грчком, на срећу, нема проблема, као ни са Турском - за сада. Кроз рат се разговара са Хрватима и Муслиманима Босне и Херцеговине. Ти разговори, бар за сада, не воде трајном рјешењу. Не може се имати исправан став према само једној мањини а да при томе изузимате неке друге мањине или пак - све друге мањине. У Хрватској су, на примјер, Срби у најнеповољнијем положају, а у Југославији су, бар до сада, Албанци били у повољнијем положају од свих мањина у Југославији и од свих Албанаца који као мањина живе по свијету.

Политички приступ овом питању као да запоставља неке битне чињенице неопходне за његову елаборацију и оцјену.

Имамо ли могућност за такве анализе. Није ријеч о томе да свака балканска земља нема таква акта, већ о другим немогућностима да се направе компаративне анализе.

Права националних мањина код нас ријешена су Уставом СРЈ. У члану 20 нормирана су на сљедећи начин:

"Грађани су једнаки без обзира на националну припадност, расу, пол, језик, веру, политичко или друго уверење, образовање, социјално порекло, имовно стање и друго лично својство.

Сви су пред законом једнаки.

Свако је дужан да поштује слободе и права других и одговоран је за то".

Та норма је пренесена и у републичке уставе Србије и Црне Горе. С обзиром на то да у Србији живи више десетина националних мањина, ова материја је чак и детаљније нормирана. У члану 3. Устава Србије предвиђа се да се "Уставом јемче и

признају лична, политичка, национална, економска, социјална, културна и друга права човјека и грађанина". А у чл. 13. се још каже: "Грађани су једнаки у правима и дужностима и имају једнаку заштиту пред државним и другим органима без обзира на расу, пол, рођење, језик, националну припадност, вероисповест, образовање, социјално порекло, имовно стање или које лично својство". Устав Републике Црне Горе чак дозвољава право мањинама да се, у случају било каквих повреда или ускраћивања прокламованих права, могу непосредно обраћати међународним институцијама или њиховим органима.

У сагледавању овако нормираних права треба утврдити да ли су и како су она заживјела. На примјеру анализе положаја Албанаца, о чему сам писао - може се сачинити и таква слика стања. Паралелна анализа и упоређење са стањем нашег живља у Албанији још више би нас приближила објективном суду о положају мањина на овим просторима.

Међународна заједница је последњих година испољила интерес да допринесе настојању да мањине буду мост сарадње народа а не јабука раздора. Основане су групе стручњака, промовисани су експерти за ово питање - најчешће без учешћа најзаинтересованијих, као да се а priori сумња у објективност њихове науке. А зна се, наука је наука или то уопште није. Најзад ни извјештаји међународних експерата нијесу гаранција објективности слике стања мањина у појединим балканским земљама. Истина је да се све више поклања повјерење науци а не смишљеној пропаганди као до сада, али је тај процес веома успорен. У сваком случају, још увијек се више барата утисцима, него провјереним научним истинама. А утисци су најчешће субјективни и варљиви.

Зашто је наука била по страни од овог заиста научног питања? Да ли ју је политика довела у тај положај или је, можда, понестало идеја које би се понудиле друштву да их реализује на добро свих? То питање остаје без одговора. Или се, можда, одговор назире у организацији овога скупа, припремљеним саопштењима и, могуће - усвојеним документима. Једно је јасно: ова област је занста занемарена и због сложености и изузетне суптилности - нереално је очекивати да се једном научном

расправом, ма колико била добро припремљена, нађу рјешења за сва времена.

Као историчар по струци акцентираћу неке глобалне историјске чињенице, како би се лакше сагледало питање мањина на овим просторима. Ријеч је о историјском наслеђу. Никада се на балканском простору нијесу поклапале државне и етничке границе. Зато савремени политички покрети који инсистирају на чистим националним територијама а поготово на националним државама - представљају својеврстан анахронизам. Друштвени развој иде ка држави грађана. Ко то не буде благовремено схватио теже ће савладавати проблеме који проистичу из вишенационалног састава великог броја држава у свијету. Уосталом, није непознат податак да су данас више од 70% људских заједница у свијету - вишенационалне. У једној држави увијек је било више етноса, али има примјера да један народ живи у више држава. Вишенационалност балканских држава је историјско наслеђе и неминовност. Тако, на примјер, у Румунији су најбројнији Мађари, у Бугарској су то Турци, у Грчкој има највише Македонаца, у Југославији су најбројнији Албанци а у Албанији су најбројнији Грци и мањине словенског поријекла.

Треба рећи да је положај националних мањина увијек зависио од два битна чиниоца: 1. од цивилизацијског степена укупног развојка средине - државе и 2. од стања међудржавних односа - по ком основу је положај мањине некад био "мед и млијеко" а каткада Дантеов пакао. Бугари су, на примјер - одмах послје рата 1945. године, признали македонску мањину, а од 60-тих и 70-тих година поново негирају ову нацију и тако до данашњих дана. По попису становништва у том времену Македонаца уопште није било. Нешто слично се дешавало и са мањинама у Албанији, посебно са онима словенског поријекла, нарочито од 1948. године, па све до данашњих дана. Једноствено, није било националних мањина, а религија је била доскора суспендована. Уставом из 1976. године Албанија је "држава диктатуре пролетаријата која изражава и брани интересе трудбеника". Истим Уставом су била забрањена и права из комплекса основних људских права, која нијесу погађала само мањине: право на слободу ријечи, право на слободу кретања и повратка у земљу, право на окупљања, право на слободу мисли итд.

Југословенски простор одувјек је био једно од подручја врло испреплетених интереса. Срби као најмногобројнији народ на Балкану бранили су Европу од најезде турских освајача. Символ те вишевијековне борбе су српске крајине. Срби су се испријечили и германским освајачима на њиховом путу на Исток (*Drang Nach Osten*) у Првом и Другом свјетском рату. Зато се актуелни њемачки министар Кинкел јавно завјетовао да "Србију морамо бацити на колена". Сличну поруку оставио је за историју и потомство 1913. године тадашњи аустријски министар иностраних послова: "Обрачун са Србијом и њено понижење - то је животни услов Монархије. Ако то не може да се догоди данас - морамо се на то темељно приправити". И 1948. године Срби су, заједно са другим православним народима, били брана против једног другог похода на Балкан, опет, у интересу Европе и так-озваног "демократског свијета", који данас диктира критеријуме за један нови - недемократски свјетски поредак. Зато су и данас трн у оку архитектама "новог свјетског поретка".

Таква кондензација историјских догађаја и стални обрти изазвани у првом реду спољним фактором - условили су бројне сеобе. Оне су мотивисане присилом. О томе постоји и литература. Иако скромна по обиму, може да прати те драматичне процесе који су вијековима трајали, а ни данас нијесу заустављени. Са наших простора је расељено око три милиона људи, што чини око 15% укупног становништва претходне Југославије.

Као посљедица тога долази до драстичних промјена етничке структуре на географским просторима. Географски простор кога је покривао један народ, долазио је под доминацију другог народа - од рата до рата. А ратних година је увијек било више од мирнодопских.

Због сталног настојања да буде свој на своме, српски народ је трпио велике губитке у овим ратовима. У Првом свјетском рату погинуло је преко 1,2 милиона припадника овога народа, а у Другом свјетском рату око 1,3 милиона. Читава српска насеља нестала су због злочина фашиста и усташке Независне државе Хрватске. Сличну судбину доживио је и православни живаљ на Косову и Метохији због злочина фашиста и албанских балиста. Најзад, Срби у Војводини су, такође, били изложени терору и насиљу Хортијевих мађарских фашиста (и њемачких фашиста),

регрутованих из редова домаћих фолксдојчера популарно названих Дунавских Шваба. Све је то утицало на измјену етничке структуре подручја и насеља.

Поменућу и још једну појаву која битно мијења етничку структуру на простору претходне, па и садашње Југославије. Ријеч је о наталитету. О томе има пријављених посебних саопштења. САНУ то питање стручно и научно прати већ неколико година уназад. Зато ћу те промјене илустровати само са сљедећим подацима. Драстичан је примјер прираштаја становништва на Косову и Метохији. По попису из 1939. године било је 552.664 становника и то: 331.549 Албанаца, 180.170 Срба и Црногораца и 40.345 осталог неалбанског становништва. По првом послјератном попису 1948. године албанска мањина броји 733.000. У периоду од 1961-1971. године прираштај је 74% већи од европског просјека. Године 1981. број албанске мањине у Југославији износи 1.585.000 а десет година касније, дакле, 1991. број припадника албанске мањине је нарастао на 1.850.000. Није историографски утврђено да ли је овај прираштај само по основу наталитета. Наиме, помиње се и податак да је у Југославију бесправно усељено око 300.000 Албанаца, из Албаније, што, такође, треба провјерити. Али је зато тачан податак да се, у обрнутом смислу - смањивао проценат неалбанског, у ствари православног становништва са око 40%, на око 10%.

Наводим још неколико индикативних података: 90,5% укупног прираштаја становништва у Србији односи се на Косово и Метохију. У периоду од 1948. до 1991. године статистика биљежи да је на Косову и Метохији број рођених седам пута већи од броја умрлих. И, даље: код Рома, наших Шиптара и Муслимана, како то биљежи статистика, број новорођене дјеце 1961. године износио је 23,5% а већ 1990. године се удвостручио и износио је 40,6%. Насупрот овим кретањима су кретања у Србији - гдје се на 49% простора биљежи негативан прираштај становништва, а у Војводини чак на 75% простора. Ако би се наставило овако биолошко кретање, упозоравају стручњаци, кроз само пола вијека Балкан би постао албанско полуострво. Само по себи се намеће питање да ли се тиме угрожавају права других народа који живе на овим просторима.

У периоду најновијег рата и санкција којима је Југославија стављена у карантин, мијења се етничка структура због прилива избјеглица, неухрањености живља и неадекватне здравствене заштите, па самим тим повећаног процента морталитета становништва. Ову тему тек треба темељно изучити. Подаци се прибирају и сређују. Према подацима Комесаријата за избјеглице - само у садашњој скраћеној Југославији живјело је до 10% избјеглица. Њихов национални састав је био мјешовит, премда је највише било Срба.

Све ово што сам навео познато је са становишта историографије и друге стручне литературе. Навео сам ове податке из другог разлога. Данас се на све то заборавља и о мањинама се искључиво расправља са становишта садашњег стања популације. Хелсиншка декларација, на жалост, уважава стање од њеног усвајања. Дакле, не узима у обзир насиљем и другим околностима изазване етничке промјене настале до другог свјетског рата.

У саопштењу, даље, пратим овај процес од питања до питања, од општег ка посебном, и од прокламованог до реалног - стварног. Навешћу само неколико тежих примјера теоријског и практичног карактера на основу којих је лако уочити принципно једну недоследност међународне заједнице и њених органа.

Један амерички научник промовише тезу о "универзалности етничке неједнакости... Негдје то произилази по основу кршења права, а негдје по основу поштовања реалности". (Преглед бр. 255/63). Проблем је у томе што се та реалност не третира увијек и свуда по истим параметрима. Управо су ти двојни стандарди извор многих непринципијелности и непоштовања права.

Већ одавно се у САД прате демографска кретања у свијету. И тумаче се, опет, двојним стандардима. Оцјењује се то као "једна од најдраматичнијих појава" и захтјева се "смишљено смањивање пораста становништва "трећег свијета". На овај проблем се гледа као на "претњу за безбједност САД". А на Балкану пак, у Југославији, те исте САД на ово питање гледају као на "угрожавање права националних мањина". (Политика, 18.8.1994).

Неке одлуке УН донесене, можда, са племенитом намјером унапређивања права националних мањина изродиле су се у своју

супротност. Узроковале су и сурове сукобе. Створене су, на примјер, вјештачке нације и државе тамо гдје их никада није било. На другој страни неки народи веома дуге историјске традиције - претварани су истим одлукама, у националне мањине. Врло је специфичан случај Југословена. Према попису из 1991. године на простору претходне Југославије живјело је укупно 714.000 Југословена. У односу на 1981. годину - то је значајан пад; тада их је било нешто више од 1.200.000, што значи да их је тада било само мало мање од Македонаца - рецимо, којих је било 1.300.000 и од Словенаца којих је тада било 1.700.000. Највећи пад броја Југословена је забиљежен у Хрватској гдје су 1981. године чинили 8,2% а 1991. године 2,2% укупног становништва. У Босни и Херцеговини је забиљежен, такође, пад процента Југословена од 8,1% на 5,5%.

Према истраживањима Берислава Косијера - генералног секретара Странке Југословена (Политика, 26. 04. 1994), који се представља као "књижевник по професији, Београђанин по рођењу, Југословен по националности и голооточанин по прошлости" - разлози овако драстичних промјена су вишезначни. На првом мјесту је репресија у Хрватској - гдје је чак забрањена Странка Југословена, уз образложење да су њени чланови "разарајући елеменат, у односу на хрватски дух", са елементима тероризма. Аутор даље наводи да се потомци из 700.000 мјешовитих бракова претходне Југославије - одакле је, иначе, било највише Југословена, све више национално одређују по ранијој националној припадности једног родитеља у складу са мјестом боравка. Најзад, наводи и примјере присиле, посебно у Словенији и Македонији у којима није ни дошло до регистрације Странке Југословена. Има, наравно, и примјера напуштања Југословена као ентитета из личних разлога. Уосталом, они ни у претходној Југославији нијесу имали права каква су имали сви остали народи - па и мањине. Није их било у органима власти, у партијским, синдикалним и другим организацијама.

И даље: ако на једном истом државном простору имате енормни раст наталитета, највећи у Европи, и старење нације, опет, међу највећим у Европи - онда се положај тих људи, ма које нације били не може сводити само на право, већ и на

могућност. Ми често оперишемо подацима о неразвијеном Косову и Метохији - и то вежемо за права наших Шиптара. Али, ако је од 1948. до 1991. године тамо увећано становништво за више од 2,5 пута, то би, мјерилима истога стања у Војводини, гдје оно стагнира, значило да су материјална богатства, такође, порасла за 2,5 пута. Са овим подацима падају у воду тезе о сиромашном Косову и Метохији и по том основу кршењу права наше шиптарске мањине. Ради илустрације наводимо сљедеће податке:

- у периоду од 1948. до 1981. године број школа је растао изнад југословенског просјека - 34,4% код основних и 15,3% код средњих. Обухваћеност студената износила је 1981. године 17,1% док је југословенски просјек био 12,6%. На 10.000 становника у Србији био је 171 студент, а на Косову и Метохији 205 студената. Југословенски просјек је износио 148. Овим подацима додајемо и сљедеће: до скоро је у Приштини постојао Универзитет на албанском језику, ваљда једини у свијету на језику мањине. Исто тако до недавно је постојала Академија наука и уметности као самостална јединица. Радио Приштина са два програма и још шест регионалних радио - станица емитују 73% програма на албанском и 19,4% на српском језику. Према подацима за 1987. годину на Косову и Метохији је излазило чак 55 листова са тиражом од 22 милиона примјерака. Процент писмености наших Албанаца дупло је повољнији него у Албанији.

Овакав просперитет албанске мањине имао је материјалну подлогу у фондовима за недовољно развијена подручја. Више од 60% тих средстава усмјерено је на Косово и Метохију. И средства пнокредита усмјеравана су на исти начин и у сличним односима. Најзад да кажем да је упошљавање на Косову и Метохији било процентуално највеће у Југославији.

Ови подаци говоре да је уложен запажен напор да се заустави и превазиђе вјековна заосталост ових крајева и народа који живе на њима.

Умјесто даље анализе могло би се поставити питања: која то права немају наши Албанци у односу на права наших суграђана у Албанији, или ако хоћете - гдје то у свијету,

укључујући и САД, албанска национална мањина ужива већа права од оних која има у Југославији.

Морам да наведем и примјер школовања на језику мањине. Нема љепшег права од права да се човјек школује на матерњем језику и да се служи тим језиком. То право није спорно. Неки родитељи, међутим, схватају да би коришћење тога права представљало ребало да помогне. Све више се схвата

да рационално понашање има предност над спектакуларном (и шпекулативном) политиком. Проф. др Бранко Петрановић у постхумно објављеној студији *Југославија, велике силе и балканске земље 1945-1948. године* наводи оцјену Сретена Вукосављевића да Мађари "имају више историјске и националне свијести од Југословена, да су супернорнији од њих, да носе осјећање заједнице са Мађарима из Мађарске. Сматрао је, такође да као и Њемцима - и њима недостаје "војвођански локални осјећај патриотизма". (стр. 310) Не улазећи у анализу ове оцјене академика Сретена Вукосављевића, најновији подаци говоре да је дошло до значајних промјена. На основу објављених истраживања Центра за истраживања у Новом Саду (Политика, 2. 03. 1995) 84% Мађара у Војводини сматра својом државом Савезну Републику Југославију. Ради поређења наводимо и податке који се односе на друге мањине: 90% Румуна, 95% Словака и Русина чак 97%. Тиме се доводе у питање тезе о наводном угрожавању мањинских права - макар ових наведених мањина.

Полазећи од сазнања да је вријеме етнички чистих држава далеко иза нас, поставља се врло важно питање - да ли је будућност мањина у добро организованим државама или у аутономијама у којима се, по правилу, рађао превазиђени сепаратизам? И да ли остварене аутономије одводе мањине у затварање и изолацију? Најзад, колико је положај мањина израз демократичности друштва, о чему медији из дана у дан годинама пишу? Зашто не отворити и питање асимилација мањина, које су неминовне, само да нијесу насилне? Да ли је Његош дошао на ту мисао када је писао да "мањи поток у већи увире"? Или је још тада размишљао о интеграцији народа и простора, о свијету без граница? Зар многи наши иселеници - у другој и трећој

генерацији - нијесу постали поносни Канађани, Американци, Аустралијанци који и даље у срцу носе завичај, а све мање другу домовину. Подсећам на ријечи Сократа које сам истакао као мото овога текста: "Ја нисам грађанин - ни Атине, ни Грчке, већ сам грађанин свијета". Колико ми је познато у Латинској Америци је одређено да се мањине временом асимилују, док се на афричком континенту инсистира на њиховој интеграцији са већинским народом. Уствари, ово питање једино Европа рјешава на начин како се то заговара код нас. Навођење ових примјера не значи ауторово одређено, већ је у функцији настојања да се оно сагледа са свих страна и уз што више информација. Да бих био још конкретнији, навешћу и сљедеће примјере: у подгоричкој "Побједи" прољетос (10.09.1094.), објављена је смртвоника Ђон Љушов Ђукић. Ожалошћена је, наравно најужа породица; супруга Даница, синови - Ђерђ, Вуксан, Никола и Љуца, кћерке: Мара, Љуља, Љена, и Ага, братанић - Мартин - снахе: Фиља, Станислава, Хана, Марија и Буста.

Имена су давана по договору или по праву оца. И породица се, као таква, одржала. Већ у другој генерацији ко зна како ће се ко одредијелити. Претпоставка да се зна одговор - била би пука интелектуална ишекулација. Уосталом то потврђује наш други примјер.

Писац је по националности Јевреј. Његова књижевност је југословенска, јеврејска и српска. Да ли је он припадник мањине и које. Давид Албахари је одређен кад каже: "Ја сам југословенски писац... Моја држава је била бивша (претходна) Југославија... Сада не знам чији сам писац..." (Политика, 9.09.1994.) И даље, један мој пријатељ казивао се Југословеном - из увјерења. Његов рођени брат се казивао Црногорцем а сестра Српкињом. Мајка им је била Муслиманка, и отац.

Наведени примјери говоре да је питање идентитета, индивидуалног, па и општег, веома деликатно. Из тога недефинисаног, или оригинално-балкански дефинисаног - произилазе и многа друга неразумијевања.

Да ли родитељ који не жели да му дјеца уче школу на матерњем језику мањине, руши свој сопствени идентитет и када он

није угрожен елементима, рецимо, неке асимилаторске политике. Да ли је тај прагматизам, резон за будућност, Или, можда, резон будућности. Кругови се не завршавају у једној генерацији, па ни у више њих.

Једна јеврејска породица населила се код нас - у Југославији - прије 500 година. Сачувала је бројне обичаје традиције. Али је у посљедњој генерацији био заборављен језик. Сада се потомци те традиције враћају својој израелској земљи и народу и своме језику - послје 500 година. Ово је, наравно, изузетан примјер. Али свеопшти развитак технологије може га умножити.

И са тога аспекта треба посматрати овај проблем. И уважавати оно што је тако давно уочио још Св. Сава "Ми смо Исток на Западу и Запад на Истоку". А када се поремети та равнотежа Истока и Запада, што је сада евидентно - ето разлога да се општим аршинима не може мјерити стање и на овим локалним просторима. То фино каже књижевник Албахари: "Мислим да човек Запада није у стању да прихвати ни поглед на свет, ни начин мишљења човека са Истока. Човек са Истока такође не може у потпуности да прими мишљење човека са Запада, али ни да прихвати доминацију човека са Запада. Због тога равнотежа је поремећена и пошто нема равнотеже свет не може да буде добар".

У историји није тешко наћи примјере да су многи народи нестајали са карте свијета. Најчешће је то било силом и терором. Једна од држава у САД се назива Индијана - по народу који данас нема ни свога представника. Тај процес је, дакле, одавно отворен. Добро би било да се присила уклони. Самоопредјељење, у ствари, добровољност у томе смислу не треба спречавати. У ствари, то је заиста тешко спрјечити. У том смислу индикативан је текст *Етнички процеси у Црној Гори данас*, кога доноси филозофски часопис *Луча* (Никшић, бр. 1/1993. године).

Истраживачи констатују да је Црна Гора република са највећим промјенама 1948-1981. Године 1948. било је 90,7% Црногораца а 1981. године само 68,5%. По попису из 1991. године проценат је још мањи. Као разлоге оваквих промјена аутори наводе миграције и промјене опредјељења. Највећи је раст код

Муслимана (од 387 - 01% 1948. до 78.080 или 13,4% - 1981), Срба (од 6.707-1,8% 1948. до 19.407 3,3% 1981) Албанаца (од 19.425 - 5,2% 1948. до 37.735 6,5% 1981) и Југословена (од 1.559 - 0,3% 1961. до 31.243 - 5,3% 1981). Током 1950-1965. године Црна Гора је била република са највећим процентом мјешовитих бракова. Године 1965. био је највиши проценат - 17,6%, док посљедњи подаци из 1986. године говоре да је проценат 12%. Непоклапање матерњег језика и народности јавило се 1981. године код 39.385 становника Црне Горе, што је висок проценат. Најбројније су комбинације црногорско-српске, хрватско-југословенске, црногорско-албанске, муслиманско-албанске и албанско српско-хрватске. Потомство се обично изјашњавало као Југословени. Најзад се констатује да се добровољна асимилација мањина најчешће уклапа у бројчано највећу групу етничке средине. Вјероватно би се до сличних запажања дошло и код других простора измијешаног становништва.

Ваља научно објаснити актуелне процесе који се управо сада одвијају у Европи: на једној страни тече процес све више интеграције нација и држава, а на другој се страни упорно инсистира да се мањине све више осамостаљују од матице. Политика је ту јасна али је наука остала недефинисана и недовољно активна.

Можда би већу пажњу овим питањима требало посветити са становишта глобалног, умјесто парцијалног и конкретног. Можда се неки од наведених проблема и не би јавно у критичном облику да су претходно била ријешена нека општа питања, важна не само за ове просторе и народе који живе на њима. Друга су се опет јавила зато што се и превише инсистирало на томе праву у "новом поретку" гдје се не нуде, већ диктирају "правила понашања". У вријеме тоталитарног система Титове Југославије кршила су се људска права у континуитету. Након ослобођења 1945. године практично су физички ликвидирани поражени у рату - без икаквог суђења. Радило се о стотинама хиљада људи. У вријеме сукоба са Информбиром од 1948. године физички је ликвидирано на десетине хиљада људи, на приближно исти начин. И касније, у "случајевима" прво Милована Ђиласа, а затим Александра Ранковића - страдало је много људи. Ни у једном од ових трагичних догађаја није се чуо глас протеста са развијеног и "демократског" Запада - да су, управо,

то најеклатантнији примјери кршења људских права. То су, дакле, чињенице из којих није тешко извући објективан закључак. У питању су двоструки стандарди. Да би спасао само једног умпрофорца - Запад се не либи да изложи животној опасности на хиљаде цивила са ових простора. Званична Америка отворено каже да више вриједи живот једног Американца у Босни - него свих умпрофораца, итд. итд. Зар увођење санкција против једног народа није највеће кршење људских права, почевши од права на живот, права на здравствену заштиту, па до права на школовање и др. права. Положај мањина увијек је зависио и од степена укупног цивилизацијског развојка средине и окружања. Мислим да је управо то недостајало међународним експертима у тијелима УН. Фаворизовали су теорију на штету праксе и глобални приступ на штету конкретне ситуације и историјског наслеђа. Зато су њихови званични извјештаји трпјели оправдане примједбе са свих страна балканског простора - од мањина и од већине, од оних, с једне, и оних са друге стране немповних балканских фронтава.